

Zastosowanie metod jakościowych w badaniach osób z niepełnosprawnością – przykład etnografii opartej na procedurach metodologii teorii ugruntowanej

Jakub Niedbalski

<https://orcid.org/0000-0002-2803-7628>

Uniwersytet Łódzki

Streszczenie

Artykuł dotyczy metodologicznych aspektów badań prowadzonych w środowisku osób niepełnosprawnych. Problematyka niepełnosprawności jest wyzwaniem dla badacza, zaś osoby niepełnosprawne stanowią specyficzną grupę, której przebadanie wymaga otwartości podejścia interpretacyjnego oraz elastycznych metod badawczych. Z tego względu w artykule główną uwagę poświęcono wykazaniu przydatności perspektywy oraz korzyści z zastosowania metod jakościowych do badania tej kategorii osób. Pozwalają one na dostosowanie strategii badawczej do charakterystyki eksplorowanego obszaru badań, umożliwiając pogłębioną analizę danych empirycznych, a tym samym stwarzając warunki do możliwie dokładnego nakreślenia rzeczywistego obrazu badanego środowiska. Odwołując się do prowadzonych badań na temat środowiska osób niepełnosprawnych, dokonano oceny użyteczności zastosowania procedur metodologii teorii ugruntowanej oraz etnografii, wykazując przy tym, iż połączenie obu metod wpływa na osiągnięcie efektu synergii i daje możliwość realizacji badania etnograficznego opartego na MTU.

Słowa kluczowe

niepełnosprawność, badania jakościowe, metodologia teorii ugruntowanej, etnografia.

WSTĘP

Termin „badania jakościowe”, jest pojemną kategorią obejmującą szereg podejść badawczych w naukach społecznych¹. Różnorodność sposobów realizacji badań jakościowych sprawia, że niezwykle trudne bądź wręcz niemożliwe staje się zbudowanie jednej ogólnej ich definicji (Gorzko 2008: 41). Między innymi z tego względu określenie „badania jakościowe” bywa też stosowane zamiennie z pojęciami: podejście hermeneutyczne, rekonstrukcyjne czy interpretatywne (Flick 2010: 23). Jednocześnie obok terminu badania (*research*) stosuje się czasem w metodologii jakościowej pojęcia *inquiry*, co można przetłumaczyć jako dociekanie oraz pojęcia *study*, czyli studium. Wskazane terminy stosuje się nierzadko jako synonimy, choć mają one nieco inny zakres znaczeniowy. Dariusz Kubinowski (2010: 58) podaje, że „dociekania jakościowe” są najbardziej pojemną kategorią, bowiem obejmują zarówno „badania, jak i studium, ale także jakościową ewaluację, krytykę, edukację, literaturę, sztukę [...] a nawet doświadczenie potoczne”. Pod pojęciem „studiów jakościowych” rozumiemy z kolei „analizy teoretyczne, refleksje filozoficzne, studia historyczne, interpretacje hermeneutyczne, wglądy fenomenologiczne i heurystyczne”, jak również „jakościowe badania empiryczne” (Kubinowski 2010: 58). Najwęższy zakres znaczeniowy posiada termin „badania jakościowe”, bowiem jest on zdaniem Kubinowskiego (tamże: 58) „zarezerwowany wyłącznie dla interakcyjnych, terenowych, empiryczno-analitycznych oraz badawczych opartych na bezpośrednim, osobistym doświadczeniu”.

Obecnie, definiując badania jakościowe, czyni się to poprzez podawanie zespołu swoistych dla nich cech (Gorzko 2008: 41). Należą do nich między innymi: posługiwanie się tekstem zamiast liczbami jako materiałem empirycznym; wychodzenie od koncepcji społecznego tworzenia rzeczywistości; uczynienie osi analizy punktów widzenia uczestników badanych zbiorowości; skupienie się na opisie i interpretacji codziennych praktyk oraz wiedzy dotyczącej przedmiotu badań (Flick 2010: 22).

A zatem, posługując się słowami Normana Denzina i Yvonne Lincoln, można powiedzieć, że „badacze jakościowi badają rzeczy w ich naturalnym środowisku, próbując nadać sens lub interpretować zjawiska przy użyciu terminów, którymi posługują się badani ludzie” (Denzin, Lincoln 2009: 23). Zgodnie ze słowami Krzysztofa Koneckiego (2012: 11), uprawiając socjologię jakościową, staramy się być jak najbliżej badanych, zaś „zrozumienie perspektyw i definicji sytuacji badanych wymaga dotarcia do miejsc ich przebywania i działania”.

Sharan B. Merriam (1998: 6–8) wskazała na pięć wspólnych cech różnych typów badań jakościowych. Należą do nich: po pierwsze, przyjęcie założenia, że rzeczywistość jest konstruowana przez jednostki w procesie interakcji z ich społecznymi światami; po drugie, osoba badacza traktowana jest jako główny instrument gromadzenia i analizy danych; po trzecie, badania jakościowe mają charakter terenowy, co z konieczności angażuje badacza w bezpośrednie relacje interpersonalne z badanymi w ich naturalnym środowisku; po czwarte, podstawową procedurą analityczną jest indukcja, a więc tworzenie uogólnień na bazie szczególnych informacji uzyskanych z zebranych danych; po piąte, największy nacisk kładzie się na proces poznawczy, znaczenie i rozumienie.

Z podobnym zestawieniem spotykamy się u Roberta G. Burgessa (1985: 8–10) czy Marka Gorzko (2008: 42). Obaj wskazani autorzy podają bardzo podobne zestawienia najważniejszych cech charakteryzujących metody jakościowe. Przy czym pierwszy z nich zwraca uwagę na fakt, że badania jakościowe cechują się dużą elastycznością, co sprawia, że w każdym niemalże momencie mogą zostać zmodyfikowane i przeprojektowane, a także na równoległym prowadzonym procesie zbierania danych i jednoczesnym ich analizowaniu. Marek Gorzko koncentruje się natomiast na takich cechach, jak całościowe (holistyczne) ujmowanie fenomenu badawczego osadzonego w danym kontekście czy gromadzeniu danych nieliczbowych, występujących głównie jako słowa lub obrazy. Obaj autorzy zgadzają się, co do tego, że celem badań jakościowych jest – używając słów Mileisa i Hubermana – „wyjaśnienie dróg, jakimi ludzie w poszczególnych sytuacjach dochodzą do zrozumienia i wyjaśnienia sytuacji, podejmują działania lub w inny sposób radzą sobie z codziennymi sytuacjami” (Miles, Huberman 2000: 8).

Do podobnych wniosków dochodzi Krzysztof Konecki (2005: 267) według którego, generalnym celem analizy danych jakościowych jest interpretacja znaczeń nadawanych przez jednostki oraz zbiorowości. Jak pisze ten sam autor (2012: 10), metody jakościowe służą opisowi, wyjaśnieniu i zrozumieniu przyczyn zjawisk społecznych poprzez badania empiryczne, a także analizę doświadczeń indywidualnych i grupowych, definicji świata społecznego oraz interakcji. Sama zaś socjologia jakościowa „nie ogranicza się tylko do użycia specyficznych dla siebie technik i metod badania. Jest ona raczej jakościowym sposobem myślenia o ludzkim doświadczeniu, »drogą naukowej oraz intersubiektywnej empirii«, która pozwala dotrzeć do znaczenia doświadczeń indywidualnych i grupowych tak zwanego »zewnętrznego świata«” (Konecki 2012: 10).

Wymienione cechy charakteryzujące jakościowe metody badań szczególnie dobrze wpisują się w zakres i charakter badań prowadzonych w środowisku osób niepełnosprawnych. Także ze względu na specyfikę obszaru badań i konieczność sprostania różnym trudnościom metodologicznym. W związku z tym, realizując badania wśród

osób z niepełnosprawnością (dotyczące m.in. sytuacji niepełnosprawnych intelektualnie mieszkańców domów pomocy społecznej, a także niepełnosprawnych sportowców), podjęto decyzję o zastosowaniu metod jakościowych, wybierając spośród nich metodologię teorii ugruntowanej i metodę etnograficzną, czego konsekwencją jest w przypadku niniejszych badań **badanie etnograficzne oparte na metodologii teorii ugruntowanej**.

Poniżej w zwięzły sposób przedstawiono ogólną charakterystykę zastosowanych w projekcie autorskim metod badawczych, zwracając przy tym uwagę na istniejące pomiędzy nimi podobieństwa i różnice, a także akcentując efekt dopełniania się owych metod w konkretnym badaniu. Na zakończenie zaś wskazano na przyczyny oraz konsekwencje zastosowanych metod badawczych, bazując na własnych doświadczeniach badacza jakościowego, którego głównym obszarem badań są zagadnienia i zjawiska mieszczące się w szeroko rozumianych badaniach nad niepełnosprawnością.

KRÓTKI OPIS METOD BADAWCZYCH ZASTOSOWANYCH W BADANIACH NAD NIEPEŁNOSPRAWNOŚCIĄ

Ramy metodologiczne przeprowadzonych badań wyznaczały reguły teorii ugruntowanej Barneya Glasera i Anselma Straussa (Glaser, Strauss 1967; Glaser 1978) oraz etnografii (Gobo 2008). Połączenie wskazanych metod, jak sugerują Markieta Domecka i Adam Mrozowski (2008: 139), jest możliwe dzięki spójności leżących u ich podstaw założeń (tj. założenia o procesualnym charakterze rzeczywistości społecznej oraz obustronnej zależności pomiędzy działaniami aktorów a kształtem struktury społecznej) oraz wskazane, gdy procedury tych podejść traktowane są jako komplementarne. Z jednej strony, dane etnograficzne przedstawiają całościowy obraz, na który składa się sam aktor, a także działanie, kontekst działania oraz powiązania pomiędzy tymi elementami, których rekonstrukcja jest niezbędnym warunkiem dla rozumienia, interpretacji i wyjaśniania badanego zjawiska. Z drugiej strony, procedury analityczne teorii ugruntowanej pozwalają na wyjście poza indywidualne historie życia poprzez odkrywanie ogólnych wzorów i mechanizmów kształtujących relacje społeczne oraz logikę działania (Domecka, Mrozowski 2008: 139).

METODOLOGIA TEORII UGRUNTOWANEJ

W wydanej w 1967 r. książce *The Discovery of Grounded Theory* Anselm L. Strauss i Barney G. Glaser, twórcy nowej i rewolucyjnej na ów czas idei, pisali: „Wierzimy, że odkrywanie teorii mającej swoje źródło w danych [...] jest głównym zadaniem współczesnej socjologii. Dlatego pragniemy pokazać, jak teoria dopasowuje się do empirycznych faktów i jest w ten sposób zrozumiała tak dla socjologów, jak i dla laików” (Strauss, Glaser 1967: 1). W opinii jej twórców, metodologia teorii ugruntowanej (MTU) miała wprowadzić „świeży powiew” do praktyki uprawiania nauki, przeciwstawiając się teoriom ustanawianym w sposób logiczno-dedukcyjny, opartych na weryfikacji arbitralnie sta-

wianych założeń i hipotez (Glaser 1978). Zdaniem Glasera i Straussa teoria ugruntowana wypełnić miała lukę pomiędzy teorią a empirią (Glaser, Strauss 2009 [1967]).

Metoda wypracowana przez Straussa i Glasera stała się jednym z punktów odniesienia do obecnej refleksji nad metodologią badań i analiz jakościowych (Zakrzewska-Manterys 1996; Konecki 2000; Charmaz 2009 [2006]). Należy bowiem pamiętać, że współcześnie mamy do czynienia z różnymi jej interpretacjami i modyfikacjami, które wnoszą określone zmiany do klasycznej koncepcji metodologii teorii ugruntowanej zapoczątkowanej przez Straussa i Glasera (zob. Konecki 2009: XVIII–XXVI)².

Metodologia teorii ugruntowanej polega na budowaniu teorii (średniego zasięgu) na podstawie systematycznie zbieranych danych empirycznych (zob. Glaser, Strauss 2009 [1967]; Glaser 1978). Teoria jest tu pochodną analiz danych empirycznych, zaś jedną z elementarnych procedur jest wymóg ograniczenia prekonceptualizacji (Charmaz 2009: 90; Glaser, Strauss 2009: 112). Badacz, który decyduje się na użycie metodologii teorii ugruntowanej, powinien, na ile jest to tylko możliwe, wystrzegać się konstruowania wstępnych założeń, które mogą spowodować, że niechybnie stanie się „niewolnikiem teorii” (Glaser 1978: 9; Konecki 2009: XIII). Zaleca się, by przystępując do badań, w największym stopniu ograniczyć wstępną konceptualizację własnych zamierzeń badawczych (Konecki 2000: 26; Frankford-Nachmias, Nachmias 2001: 313). Równocześnie należy pamiętać, że wymóg ograniczenia prekonceptualizacji nie jest równoznaczny z separacją od jakichkolwiek podstaw teoretycznych, jak również posiadanej już wiedzy z zakresu interesującego nas obszaru badań (Konecki 2009: XIII). Zgodnie z tym wymogiem w początkowej fazie badań badacz powinien przede wszystkim koncentrować się na szczegółowym opisie zebranego materiału empirycznego, a dopiero później formułować twierdzenia teoretyczne (Konecki 2000: 26–27). Wiedza teoretyczna oraz informacje dotyczące eksplorowanego środowiska, które posiadał badacz przed przystąpieniem do pracy badawczej, mogą okazać się pomocne w dalszych jej etapach, służąc m.in. jako dane porównawcze oraz wskazówki przy teoretycznym doborze próbek (Strauss, Corbin 1990: 48–56; Glaser 1978: 67). Poprzez ograniczenie wstępnych założeń teoretycznych można także zachować poznawczą otwartość bez sugerowania się odkryciami innych badaczy, a tym samym zachować tak zwany „kontekst odkrycia” (*serendipity*), nieustannie podążając tropem nowych, nieznanych uprzednio faktów (Konecki 2009: XIII; por. Strauss, Corbin 1990; Glaser 1978). Wymóg ograniczenia prekonceptualizacji chroni przed wtłaczaniem w utarte schematy, które czynić mogą z badacza osobę podążającą nakreślonymi już ścieżkami interpretacji danych, reprodukującego powszechnie podzielane, a nie zawsze słuszne poglądy. W konsekwencji mogą one stać się ciężarem niweczącym sposobność odkrycia nieznanych dotychczas zjawisk czy możliwości spojrzenia na wcześniej już podejmowane kwestie z innej, nowej perspektywy.

Proces zbierania danych empirycznych, w przypadku zastosowania MTU, odbywa się nie stadialnie, fazowo, lecz łącznie z prowadzoną równolegle analizą i interpretacją (Konecki 2009: XIV). Teoria wyłania się w trakcie systematycznie prowadzonych badań empirycznych (Konecki 2000). A zatem proces zdobywania, analizy i interpretacji danych stanowi integralną, przebiegającą w jednym czasie, część całego procesu badawczego, w trakcie którego wykorzystywane są określone procedury metodologiczne

– m.in. teoretycznego pobierania próbek (*theoretical sampling*) i teoretycznego nasycenia (*theoretical saturation*) (Glaser, Strauss 2009: 41–64). Zastosowanie procedur metodologii teorii ugruntowanej powoduje, że proces zbierania danych empirycznych nie będzie przebiegał w sposób przypadkowy, lecz zostanie oparty na określonej strategii doboru danych, porządkującej stale gromadzony materiał (por. Konecki 2009: XIV).

Metodologia teorii ugruntowanej oferuje również procedurę teoretycznego pobierania próbek (*theoretical sampling*), dzięki której badacz, zbierając, kodując i analizując materiały, równocześnie na bieżąco decyduje, gdzie i jakiego rodzaju dane w dalszym ciągu gromadzić (Glaser 1978: 49–50; Strauss, Corbin 1990: 177). Badacz, napotykając podczas swojej pracy terenowej na interesujące go zjawiska, może zmienić tok i zakres poszukiwań, koncentrując swoją uwagę na aspektach, których wcześniej nie brał pod uwagę, bądź z których istnienia nie zdawał sobie w ogóle sprawy (Konecki 2000: 30). Pobieranie próbek ma charakter procesualny i odbywa się do chwili osiągnięcia teoretycznego nasycenia (*theoretical saturation*), a więc takiego momentu, w którym nie pojawiają się już żadne nowe dane, a kolejne przypadki są podobne do wcześniejszych i można je zanalizować za pomocą już istniejących kategorii (Glaser 1978: 142).

Inną, równie ważną strategią MTU, jest metoda ciągłego porównywania (*constant comparative method*) (Glaser, Strauss 2009: 81–92). Badacz w poszukiwaniu kolejnych danych do porównań stara się dobrać zarówno bardzo różne, jak i podobne do siebie przypadki, tak by uchwycić maksymalnie dużo warunków różnicujących występowanie kategorii oraz ich wzajemnych powiązań (Glaser 1978: 45–53; Charmaz 2009: 74). Procedury MTU dają zatem możliwość odseparowania się badacza od bezpośredniego „oddziaływania” doświadczeń, jakie są jego udziałem w momencie kontaktu z badanymi, zapewniając tym samym możliwość wypracowania interpretacji i analiz nieobarczonych błędem własnych opinii i ocen. Z drugiej strony, pomimo trudności emocjonalnego napięcia rodzących się w trakcie pracy terenowej, badacz ma możliwość „wczucia się” w sytuację innych, co daje mu podstawy do gruntowniejszej interpretacji, a przez to lepszego zrozumienia zachodzących w danym środowisku zdarzeń oraz odkrycia mechanizmów rządzących zachowaniami jego uczestników (zob. Konecki 2000).

ETNOGRAFIA

Etnografia etymologicznie pochodzi od dwóch określeń greckich: *ethnos*, co oznacza lud, plemię, rasę, naród, oraz *graphein*, które tłumaczyć można jako pisać, skrobać, rysować (Kopaliński 1999: 157). Celem etnografii jako metody badawczej jest obserwacja działań ludzi w ich naturalnym środowisku oraz uchwycenie perspektywy postrzegania rzeczywistości przez członków danej społeczności (Kleinknecht 2007: 226; Gobo 2008: 5; Charmaz 2009: 33). Przedmiot zainteresowań badań etnograficznych stanowi zatem prezentacja, przeważnie w formie opisowej, danej zbiorowości ludzkiej, zwłaszcza zaś w jej wymiarze kulturowym (Angrosino 2010: 24; Kubinowski 2010: 161; Borkowska-Beszta 2005: 41). O centralnym usytuowaniu kwestii kultury w badaniach etnograficznych może świadczyć definicja Jamesa P. Spradleya (1979: 9–10), który pisze, że „etnografia jest kul-

turą studiowania kultur. Składa się z zasobu wiedzy, który obejmuje techniki badawcze, teorię etnograficzną i setki kulturowych opisów. Stara się wytwarzać systematyczne rozumienie wszelkich kultur ludzkich z perspektywy tych, którzy są poznawani. Etnografia bazuje na następującym przekonaniu: wiedza o wszystkich kulturach jest wartościowa. To przekonanie uzasadnia potrzebę skrupulatnego ich zbadania”.

Dariusz Kubinowski (2010: 162; por. Koster 2003: 39–42) zwraca uwagę na to, że etnografia w rozumieniu Spradleya jest nie tylko określoną metodą i strategią badawczą, ale przyjmuje postać swoistej tradycji metodologicznej, a więc jest holistycznie pojmowanym sposobem uprawiania badań, z określonym zbiorem założeń, procedur, praktyk, a także towarzyszących im systemów wartości. Podobnego zdania jest Beata Borkowska-Beszta (2005: 41), która powołując się na słowa Spradleya (1979: 21), stwierdza, że etnografia „jest czymś więcej niż naukową strategią badawczą lub produktem końcowym badań. Etnografia jest sposobem rozumienia różnic kulturowych, które czynią nas tym kim jesteśmy jako ludzie”.

Ukierunkowanie badań etnograficznych na zagadnienia kulturowe sugeruje ich związek z antropologią. Sięgając do tradycji badań etnograficznych, możemy dokonać rozróżnienia na dwa nurty terenowych badań antropologicznych, z których współczesna etnografia bierze swój początek. Jest to z jednej strony antropologia społeczna, związana z takimi badaczami, jak Alfred Reginald Radcliffe-Brown oraz Bronisław Malinowski, polegająca na analizie trwałych instytucji społecznych. Z drugiej strony antropologia kulturowa – wśród jej przedstawicieli wymienić można tak znaczące postacie, jak Franz Boas, Ruth Benedict czy Margaret Mead, a skoncentrowana na odkrywaniu specyfiki kulturowej zbiorowości za pośrednictwem rekonstrukcji biograficznych jej przedstawicieli (Angrosino 2010: 24–25). Obie perspektywy scalała idea badań terenowych, co szczególnie podkreślano, konfrontując ją z uprawianą w XIX w. nauką gabinetową.

Obecnie etnografia socjologiczna w ścisłym znaczeniu polega przede wszystkim na opisie społeczności bądź grup, z którymi badacz dzieli takie obszary rzeczywistości, jak język, perspektywę poznawczą czy realia społeczno-polityczne (Gobo 2008: 8–10). Zdaniem Roberta Prusa (1994: 21) etnografia jest metodą badań, którą badacze posługują się w celu zaobserwowania działań ludzi oraz uchwycenia punktu widzenia i perspektywy postrzegania rzeczywistości przez członków określonej zbiorowości.

Współcześnie za etnografię socjologiczną uważa się różne formy badań społecznych, które charakteryzują się jednak pewnymi wspólnymi cechami. Paul Atkinson i Martyn Hammersley (1994: 248) podają, że są to: nacisk na wymiar eksploracyjny badanych zjawisk; zdecydowana przewaga danych nieustrukturyzowanych; koncentracja na kilku (czasem jednym) wybranych przypadkach; analiza danych dotycząca objaśniania interpretacji znaczeń i funkcji ludzkich działań w formie opisów ze znacznym ograniczeniem analiz statystycznych.

W tradycji interakcjonistycznej terenowe badania etnograficzne nastawione są na odkrywanie znaczeń, jakie aktorzy społeczni przypisują innym ludziom, a także tego, jak rozumieją podejmowane przez siebie same działania (por. Prus 1996). Z tego też względu istotna staje się rola badacza, który jako aktywny członek dynamicznej zbiorowości powinien zanurzyć się w świat swoich badanych, przyjmując ich perspektywę

oglądu rzeczywistości. „Kluczem do etnografii interakcjonistycznej jest więc odkrycie systemu symboli, który nadaje sens temu, co ludzie myślą i robią” (Angrosino 2010: 31).

Dokonując w tym miejscu pewnego podsumowania, można stwierdzić, że etnografia jest sposobem prowadzenia badań, który charakteryzuje się: pracą w terenie, czyli w naturalnym środowisku osób badanych; ma charakter spersonalizowany, bowiem badacz staje się zarówno obserwatorem, jak i uczestnikiem badanej zbiorowości; jest wieloczynnikowa, a więc podczas realizowania tego typu badania, konieczne staje się sięganie do różnych technik zbierania danych; charakteryzuje się długotrwałym pobytem badacza w terenie; oparta jest na wnioskowaniu indukcyjnym, a zatem na podstawie zebranych informacji szczegółowych budowane są ogólne wzory oraz teorie wyjaśniające realia życia danej zbiorowości; istotną rolę pełni w niej dialog, bowiem wnioski i interpretacje badacza są na bieżąco komentowane przez badanych; cechuje ją holistyczny, a więc całościowy charakter oglądu grupy stanowiącej przedmiot badań (tamże: 45; zob. Hammersley, Atkinson 2000).

Końcowym wynikiem pracy badacza w terenie powinien być raport etnograficzny, zazwyczaj, choć nie zawsze, przyjmujący formę narracji, a więc „rozbudowanej opowieści, której głównym celem jest danie czytelnikowi możliwości pośredniego doświadczenia społeczności, w której badacz żył i z członkami której wchodził w interakcje” (tamże: 46).

Michael Angrosino (2010: 46–47; por. Van Maanen 1988; zob. także Czyżewski 1987) podaje trzy rodzaje najczęściej, jego zdaniem, spotykanej narracji. Po pierwsze, może to być historia utrzymana w kanwie *realistycznej*, a więc pozbawiona pierwiastka emocjonalnego i stanowiąca bezosobowy opis obserwacji dokonanych przez badacza. Po drugie, przyjmujący odwrotną retorykę styl *konfesyjny*, gdzie w centrum jest badacz, a jego doświadczenia osobiste stanowią centralną oś opowieści. Po trzecie, styl charakteryzujący się bogactwem środków literackiego wyrazu, takich jak metafory czy porównania, zwany *impresjonistycznym*.

J. Spradley (1979: 23–24) wyróżnił sześć typów deskrypcji etnograficznej:

1) deskrypcje etnocentryczne – obecne zwłaszcza w początkowej fazie odkrywania „ludów pierwotnych”, cechujące się subiektywizmem, odrzucające narracje badanych, a skupiające się na ewaluacji i wartościowaniu kultury „tubylców” z perspektywy doświadczeń badacza;

2) deskrypcje w naukach społecznych – ich zadaniem jest oddanie, jak najbardziej realne, obrazu obserwowanej rzeczywistości z ukazaniem wewnętrznego punktu widzenia danej kultury. Z tego względu w celu osiągnięcia obiektywizmu badacza stosowane są naukowe metody weryfikacji, a porządkowanie opisu opiera się na różnych ujęciach teoretycznych;

3) etnografie standardowe – cechą charakterystyczną tego typu zapisu etnograficznego jest bogactwo, choć występujące w różnej formie, rdzennego języka informatorów;

4) etnografie monolingwalne – zawierają deskrypcje pisane językiem rodzimym, pochodzącym z kultury informatorów. Praca badacza polega z reguły na translacji opisów wykonanych przez rdzennych przedstawicieli danej kultury;

5) historie życia – są narracjami biograficznymi prezentującymi życie danej osoby bądź grupy osób wpisanych w kontekst danej kultury;

6) nowe le etnograficzne – reprezentują skrajnie wewnętrzny punkt widzenia określonej kultury i są pisane rdzennym językiem jej członków.

Posługując się słowami Harrego Wolcotta (1982: 29), należałoby powiedzieć, że „prowadząc badania terenowe, można dochodzić do alternatywnych produktów końcowych”. Wynika to nie tylko z cech osobistych i umiejętności badacza, charakterystyki eksplorowanego terenu badań, przyjętych założeń teoretycznych, ale także ze sposobu realizowania etnografii. I chociaż często stosowany jest schemat studium przypadku, gdzie zwykle intencją badacza jest przedstawienie szczegółowego opisu przedmiotu badań („generalizacje wewnętrzne” zgodnie z terminologią wprowadzoną przez Uwe Flicka 2010: 158), bądź rzadziej – dokonanie porównań pomiędzy różnymi przypadkami („generalizacje zewnętrzne”, Flick 2010: 158), to trudno jest mówić o możliwości szczegółowego i precyzyjnego zaplanowania działań badacza zgodnie z założonym uprzednio schematem. Na temat możliwości planowania badań etnograficznych – co szerzej można odnieść do ogólnego sensu ich prowadzenia – Martyn Hammersley i Paul Atkinson (2000: 34) wypowiadają bardzo znaczące słowa: „Tego typu badań nie można zaprogramować. W praktyce badacz styka się z mnóstwem niespodziewanych sytuacji [...]. Co więcej, prowadzenie wszelkich badań to działalność praktyczna, która wymaga doświadczenia w podejmowaniu decyzji zależnie od sytuacji. Rzecz nie sprowadza się wyłącznie do przestrzegania prawideł metodologicznych”.

ETNOGRAFIA A TEORIA UGRUNTOWANA – PODOBIENSTWA I RÓŻNICE

Zarówno etnografia, jak i metodologia teorii ugruntowanej należą do nurtu badań jakościowych. Jednak związki pomiędzy tymi dwiema metodami badawczymi sięgają znacznie głębiej (Konecki 2000: 121; por. Gobo 2008: 15–16). Po pierwsze, zarówno w etnografii, jak i metodologii teorii ugruntowanej korzysta się z tych samych narzędzi gromadzenia danych empirycznych, tj. obserwacji uczestniczącej, wywiadów nieustrukturyzowanych, historii życia czy analizy danych zastanych. Używanie wspomnianych techniki zbierania materiałów jest niejako konsekwencją terenowego charakteru etnografii i MTU, a więc założenia o konieczności realizowania projektu badawczego w oparciu o analizę informacji uzyskanych w bezpośrednich interakcjach badacza z badanymi oraz jego uczestnictwa w życiu codziennym danej zbiorowości. Co więcej, podobieństwa pomiędzy wymienionymi rodzajami badań wynikają także z posługiwania się zarówno w przypadku etnografii, jak i teorii ugruntowanej procedurą ciągłego porównywania (Konecki 2000: 121; por. Gobo 2008: 40–41). Jak podaje Kathy Charmaz (2009: 36), etnografowie, podobnie jak badacze posługujący się metodologią teorii ugruntowanej, od samego początku prowadzenia badań dokonują porównań między danymi, ponadto porównują dane z wyłaniającymi się kategoriami, a także przedstawiają relacje między kategoriami i pojęciami.

Pomimo wspomnianych cech wspólnych dla metodologii teorii ugruntowanej oraz etnografii, niesłusznym byłoby sprowadzanie ich do jednej i tej samej kategorii procedur używanych podczas realizowania projektu badawczego.

Etnograf koncentruje się na opisie „jednostki analizy”³, czyli na własnościach osób, grup, organizacji czy instytucji. Jego celem jest przede wszystkim jak najdokładniejsze odwzorowanie charakteru i specyfiki życia danej zbiorowości, zazwyczaj w jej kontekście kulturowym. W tego rodzaju badaniach, jakimi są badania etnograficzne, wymagana jest zgodność stwierdzeń z faktami, a prezentacja jednostki analizy ma być „adekwatnym” jej opisem (Van Maanen 1979: 539–549 za: Konecki 2000: 122).

Konsekwencją przyjęcia takiej perspektywy badań, jest ograniczenie czasowo-przestrzenne właśnie do konkretnej jednostki analizy. Innymi słowy, etnograf dąży do otrzymania jak najbardziej rzetelnego obrazu danego terenu badań. Istotne jest zatem „tu” i „teraz”, zaś przekładalność wyników badań na innego rodzaju sfery ludzkiej aktywności nie jest ani głównym celem etnografa, ani też w pełni możliwym do realizacji zadaniem.

Badacz posługujący się metodologią teorii ugruntowanej, w przeciwieństwie do etnografa, nie dąży do bezpośredniego opisu danej jednostki analizy, ale stara się, stosując procedurę teoretycznego dobierania próbek, wygenerować teorię objaśniającą dany proces społeczny. Jak podaje Krzysztof Konecki (2000: 123), w teorii ugruntowanej twierdzenia są zwykle hipotezami, a nie opisami faktów czy zjawisk. Wynika z tego, że analityczny opis jest raczej hipotetycznym uogólnieniem, a nie adekwatnym opisem faktów, jak ma to miejsce w przypadku etnografii (Glaser 1978: 110–113).

Sam opis etnograficzny nie jest też tożsamy z „generowaniem teorii”, co de facto stanowi podstawowy cel pracy badacza stosującego teorię ugruntowaną. Wprawdzie opis jest jedną z charakterystycznych cech wszelkiego typu badań jakościowych, to jednak w odniesieniu do teorii ugruntowanej jego wytwarzanie musi przebiegać równolegle z jednoczesnym generowaniem pojęć teoretycznych. Bowiem jedynie w następstwie łączenia tych dwóch działań – tworzenia opisu oraz pojęć – możliwe staje się generowanie teorii (Konecki 2000: 123).

Biorąc pod uwagę powyższe zestawienie etnografii z teorią ugruntowaną, można, czyniąc pewnego rodzaju podsumowanie, stwierdzić, że to, co odróżnia owe metody, dotyczy nie tyle ogólnego modelu ich przeprowadzania, ale sposobu, w jaki zebrane na ich podstawie dane są analizowane (Konecki 2000: 124).

Z drugiej jednak strony, pomimo rysującej się odmienności etnografii i teorii ugruntowanej, można odnaleźć ściśle związki pomiędzy tymi rodzajami analizy danych. Kathy Charmaz (2009: 34–37), dokonując zestawienia metody etnograficznej z metodologią teorii ugruntowanej, podaje szereg istotnych cech, które dzięki połączeniu tych metod bezpośrednio wskazują na osiągnięty efekt synergii, prowadzący do poprawy jakości procesu badawczego.

Po pierwsze, etnografowie mogą wykorzystać teorię ugruntowaną do tworzenia związków między obserwowanymi wydarzeniami w celu zbadania procesów.

Po drugie, staranne i dokładne stosowanie metod teorii ugruntowanej stanowi źródło systematycznych wskazówek umożliwiających dogłębną penetrację tego, co kryje się pod powierzchnią obserwowanych zjawisk, i wnikięcie w głąb wydarzeń.

Po trzecie, metody te pomagają utrzymać kontrolę nad procesem badawczym, ponieważ towarzyszą etnografowi na każdym jego etapie badań, a więc ustalaniu przedmiotu zainteresowania oraz konstruowaniu, a także organizacji tego procesu.

Po czwarte, metoda teorii ugruntowanej umożliwia rozwinięcie teoretycznych aspektów badań etnograficznych, podnosząc opisy do poziomu abstrakcyjnych kategorii i teoretycznych interpretacji.

Po piąte, ciągle poruszanie się między danymi a analizą pomaga badaczowi wyzbyć się uczucia przytłoczenia i sprawia, że nie zwleka on z wykonaniem kolejnych czynności. Teoria ugruntowana może zatem pomóc w ograniczeniu nadmiaru pracy.

Po szóste, logika teorii ugruntowanej zakłada wracanie do danych i ponowne skupianie się na analizie. Pomaga to przezwyciężyć kilka problemów etnograficznych, którymi według Kathy Charmaz (2009: 36) są: „1) oskarżenia o bezkrytyczne przyjmowanie poglądów uczestników badań, 2) długie przebywanie w terenie badawczym bez sprecyzowania punktu zainteresowań i dokonywania analiz, 3) zbieranie powierzchownych i przypadkowych danych, 4) poleganie na szablonowych kategoriach dyscyplinarnych”.

Kathy Charmaz (tamże: 34) sugeruje, że badanie etnograficzne oparte na metodologii teorii ugruntowanej przybiera inną formę niż pozostałe rodzaje etnografii, które koncentrują się na opisie badanego obszaru życia społecznego. Natomiast **etnografia prowadzona w ujęciu metodologii teorii ugruntowanej** przyznaje priorytet badanemu zjawisku bądź procesowi. „Etnografowie zajmujący się teorią ugruntowaną badają zdarzenia, które mają miejsce w danym otoczeniu, i tworzą conceptualną interpretację owych działań” (tamże: 34–35). Można zatem powiedzieć, że teoria ugruntowana jest często praktycznie uwikłana w opis etnograficzny. Dotyczy to sytuacji, w których badacz opisując i analizując niewielki obszar empiryczny, próbuje stawiać hipotezy i generalizacje⁴. Metodologia teorii ugruntowanej pozwala na dokonanie analitycznego opisu określonego obszaru badań, poprzez nadanie ram analizie z odkrytych kategorii oraz powiązań istniejących pomiędzy nimi. Opis ten może następnie rozwinąć się w tak zwaną „lokalnie ugruntowaną teorię” (Konecki 2000: 125 za: Martin, Turner 1986: 143), która dostarcza teoretycznych objaśnień dla danego obszaru, choć może być także użyteczna w zrozumieniu innych, w tym także szerszych, kontekstów empirycznych, co dzieje się w sytuacji, kiedy „aktorzy społeczni z innego, niż pierwotnie badany, obszaru rozpoznają się w danym opisie analitycznym bądź uogólnieniach teoretycznych” (Konecki 2000: 125). Teoria lokalnie ugruntowana, oparta na studium przypadku, ma również wymiar praktyczny i aplikacyjny, umożliwia bowiem nie tylko zrozumienie danego problemu badaczowi, ale również dostarcza środków do prezentacji wniosków osobom poddanym obserwacji.

PRZYCZYNY ORAZ KONSEKWENCJE ZASTOSOWANIA WYBRANYCH METOD BADAWCZYCH

Podczas badania dotyczącego środowiska osób niepełnosprawnych wybór określonej metody i technik podyktowany został w dużej mierze samą specyfiką takiego środowiska, rozpatrywaną w trzech wymiarach: celu badań, a więc dogłębnego przestudiowania wybranych przypadków, przedmiotu badań, jakimi były interakcje, znaczenia i ich symboliczne interpretacje, a także specyfiki środowiska i ogólnej charakterystyki osób poddanych badaniu.

Biorąc pod uwagę wskazane powyżej wymiary za zastosowaniem opisywanych metod badawczych przemawiało kilka istotnych, moim zdaniem, argumentów. Przede wszystkim, wybór powyższych metod pozwalał na odzwierciedlenie procesualnego charakteru rzeczywistości (Strauss, Glaser 1967; Strauss, Corbin 1990), a także umożliwiał całościowe ujęcie przedmiotu badań (Carrero, Peiró, Salanova 2000: 510). Nie bez znaczenia w kontekście prowadzonych badań jest także fakt, iż metody te dają sposobność wglądu w problematykę widzianą oczami badanych osób (Hirschfeld i in. 2005: 252). Jest to istotne, gdyż u podstaw założeń badawczych leży chęć poznania subtelnych niuansów, które mają wpływ na kształtowanie się poczucia „ja” i tożsamości osób niepełnosprawnych, które zaangażowane są w różne formy aktywności fizycznej.

Generalnie, za zastosowaniem wskazanych metod badawczych przemawiają następujące argumenty: 1) badanie dotyczy sfery rzeczywistości społecznej, którą trudno jest zmierzyć za pomocą statystyk i której eksploracja przy zastosowaniu metod ilościowych wydaje się ograniczona; 2) metody jakościowe pozwalają na głębsze zrozumienie badanych zjawisk, bowiem biorą pod uwagę ich społeczny i kulturowy kontekst, który stwarza możliwość interpretacji bez narzucania arbitralnych wyjaśnień (Silverman 2007: 56–58); 3) aby zrozumieć wszelkie zjawiska i fenomeny społeczne w grupie osób niepełnosprawnych uprawiających sport, nie można wyeliminować podejścia jakościowego, które stwarza możliwość dotarcia do perspektywy aktorów społecznych i uchwycenia procesualnego wymiaru badanych zjawisk (Glaser 1978: 11); 4) zrozumienie zjawisk w ich interpretatywnej perspektywie wymaga dłuższego i bezpośredniego kontaktu z badanymi, co oferują zastosowane metody badań – obserwacja i wywiad (Silverman 2007: 53); 5) metody jakościowe odznaczają się elastycznością, co sprawia, że badacz może wciąż podążać nowymi tropami i na bieżąco rekonstruować przebieg badania, wraz ze zdobywaniem nowej wiedzy i danych (tamże: 53).

Jednocześnie zastosowanie wskazanych metod niesie ze sobą określone konsekwencje natury metodologicznej i epistemologicznej.

Po pierwsze, ich cechą jest emergentny charakter pojęć, jakimi posługuje się badacz do opisywania rzeczywistości społecznej. Mają one dwa zasadnicze znaczenia: analityczne, a więc na tyle ogólne, by wyznaczyć charakterystyki ich konkretnych istotności, a nie same istotności (Glaser, Strauss 1967: 38), ponadto posiadają znaczenie uczulające, czyli nie są konkretne i rozstrzygające, lecz opierają się na ogólnym odczuciu tego, co jest istotne empirycznie w danej nazwie pojęcia (Blumer 1954: 7). Biorąc zatem pod uwagę emergentny charakter pojęć, jakimi posługuje się badacz stosujący metodologię teorii ugruntowanej, niemożliwe jest określenie dokładnych, konkretnych i odgórnie ustalonych kategorii na etapie projektowania badania.

Po drugie, zgodnie z metodologią teorii ugruntowanej niezwykle istotne jest, aby ograniczyć do minimum (zwłaszcza we wstępnym etapie badań) prekonceptualizację (Glaser,

Strauss 1967: 45). Oznacza to, że przyjęcie *a priori* określonych kategorii analitycznych jest nieuzasadnione. Przeczy bowiem kontekstowi odkrycia (*serendipity*), a więc poznaniu i odkryciu nowych zjawisk czy fenomenów społecznych (Konecki 2000: 27).

Po trzecie, opierając się na powyższych metodach, nie sposób jest z góry w momencie konstruowania badań określić dokładnej liczebności przypadków, jakie takim badaniem będą objęte. Liczba przebadanych przypadków, podążając tropem zaproponowanym przez twórców GT, jest ściśle powiązana z sytuacją osiągnięcia przez badacza teoretycznego nasycenia (*theoretical saturation*), a więc momentu, w którym nowe dane (a zatem także przypadki) nie wnoszą nowych informacji i nie stanowią podstawy do zmiany wygenerowanych już kategorii oraz zależności występujących między nimi (Glaser, Strauss 1967: 61).

Po czwarte, postępując zgodnie z wymienionymi metodami, nie sposób jest określić z góry, jakie przypadki będą poddane badaniu. Taki postulat sprzeczny jest zresztą z jedną z podstawowych zasad GT, a więc metodą ciągłego porównywania, zgodnie z którą dobór przypadków i grup porównawczych do analizy nie jest określony *a priori*, lecz stanowi wynik na bieżąco prowadzonych ustaleń analitycznych (Konecki 2000: 70).

Po piąte, co ściśle koresponduje z wcześniejszą procedurą, prowadząc badania oparte na zastosowanych metodach, nie określa się próby w sposób na przykład kwotowy czy losowy, bowiem postępuje się w tym wypadku zgodnie z teoretycznym dobieraniem próbek (*theoretical sampling*). Oznacza to, że kolejne przypadki dobierane są na podstawie bieżących ustaleń analitycznych, a nie ustalonych przed badaniem założeń (Glaser, Strauss 1967: 45; Glaser 1978: 49–50).

Wreszcie sam sposób prowadzenia analizy oparty na rozumowaniu indukcyjno-deдукcyjnym (abdukcji) określa kroki badacza, których nie można sprowadzić do liniowej i stadialnej konstrukcji analitycznej, jak w moim przekonaniu widzi to jeden recenzentów. Zgodnie z metodologią teorii ugruntowanej zbieranie danych, ich przetwarzanie, analiza i proces teoretyzowania przebiegają równolegle i współwystępują ze sobą, co wyklucza wspomnianą linearność postępowania badawczego.

* * *

Użyteczność metodologii teorii ugruntowanej w prowadzonych badaniach nad niepełnosprawnością wynikała w znacznej mierze ze specyfiki eksplorowanego środowiska. Korzystanie z tej metodologii pozwala badaczowi na posiłkowanie się własnymi doświadczeniami, zaś bezpośredni kontakt z badanymi daje sposobność odkrycia tych fenomenów społecznych, które za pomocą innych metod, zwłaszcza metod ilościowych, byłoby praktycznie nieosiągalne. Jednocześnie procedury GT dostarczają określonych strategii działania, dając badaczowi możliwość permanentnej weryfikacji i autokorekty prowadzonych analiz materiałów empirycznych. Otrzymujemy zatem całą gamę narzędzi, pozwalających na znaczną elastyczność badacza, przy jednoczesnej możliwości dokonywania ciągłej weryfikacji procesu analitycznego. Metodologia teorii ugruntowanej stwarza możliwość dotarcia do perspektywy aktorów społecznych i uchwycenia procesualnego wymiaru badanych zjawisk (Glaser 1978: 11), a dzięki elastycznemu traktowaniu źródeł danych daje badaczowi możliwość posiłkowania się każdym rodzajem informacji,

co okazuje się być szczególnie istotne, gdy problematyka badań dotyczy zjawisk trudnych zarówno pod względem gromadzenia, jak również analizy danych empirycznych odnoszących się do takich obszarów życia społecznego i zagadnień jak niepełnosprawność.

Etnografia natomiast była metodologią najbardziej odpowiednią w procesie gromadzenia danych, ponieważ umożliwia zbieranie bogatych w szczegóły informacji, które są niezapośredniczone przez interpretacje uczestników (Gilbert, Mulkay 1983; Heritage 1984: 236). Jednocześnie w badaniach starałem się o dokładny opis eksplorowanego środowiska, co wpisywało się w ramy omówionej wcześniej etnografii realistycznej, czy inaczej mówiąc, deskrypcji standardowej. Jednocześnie skupiłem się na specyfice porozumiewania się aktorów społecznych, ale też odnosiłem się do biografii osób badanych, co pozwalało mi lepiej zrozumieć ich obecną sytuację. Dodatkowo posiłkowałem się również doświadczeniami własnymi jako badacza-obserwatora, co odpowiadało stylowi konfesyjnemu, choć z tym zastrzeżeniem, że nie czyniłem moich przeżyć osią centralną analizy. Z tego względu wspomniane badania nie mieszczą się dokładnie w żadnym z wymienionych typów etnografii (będących wszak kategoriami teoretycznymi), lecz stanowią swego rodzaju kompilację i sytuują się gdzieś na pograniczu wspomnianych typów. Metoda ta dostarcza też rygoru proceduralnego w zbieraniu danych i okazała się szczególnie przydatna, gdy przedmiotem badań uczyniono organizacyjne praktyki, zasoby i bariery z bezpośredniego otoczenia osoby niepełnosprawnej, które razem konstruowały szczególne znaczenie niepełnosprawności, a także wpływały na kształt tożsamości sportowca z niepełną sprawnością.

BIBLIOGRAFIA

- Angrosino, Michael (2010). *Badania etnograficzne i obserwacyjne*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Atkinson, Paul, Hammersley, Martyn (1994). *Etnography and participant observation*. W: Norman K. Denzin, Yvonna S. Lincoln (red.). *Handbook of qualitative research*. Thousand Oaks–London–New Delhi: Sage Publications, s. 248–261.
- Blumer, Herbert (1954). *What is wrong with social theory?* „American Sociological Review”, 19 (3–10), s. 3–10.
- Borkowska-Beszta, Beata (2005). *Etnografia dla terapeutów (pedagogów specjalnych) – szkice metodologiczne*. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Burgess, Robert George (1985). *Introduction*. W: Robert George Burgess (red.). *Strategies of Educational Research: Qualitative Methods*. London–Philadelphia: The Falmer Press, s. 143–161.
- Carrero, Virginia, Peiró, José M., Salanova, Marisa (2000). *Studying Radical Organizational Innovation Through Grounded Theory*. „European Journal of Work and Organizational Psychology”, 9(4), s. 489–514.
- Charmaz, Kathy (2006). *Constructing Grounded Theory. A Practical Guide Through Qualitative Analysis*. Thousand Oaks (CA): Sage Publications.

- Charmaz, Kathy (2009). *Teoria ugruntowana. Praktyczny przewodnik po analizie jakościowej*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Clarke, Adele E. (2005). *Situational Analysis: Grounded Theory After the Postmodern Turn*. Thousand Oaks (CA): Sage Publications.
- Clarke, Adele E. (2003). *Situational Analyses: Grounded Theory Mapping After the Postmodern Turn*. „Symbolic Interaction”, 26(4), s. 553–576.
- Czyżewski, Marek (1987). *Interakcjonizm i analiza konwersacyjna jako sposoby badania biografii. Etnografia wobec etnometodologii*. „Kultura i Społeczeństwo”, 4, s. 85–105.
- Denzin, Norman K., Lincoln, Yvonna S. (red.) (2009). *Metody badań jakościowych*, t. 1. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Denzin, Norman K., Lincoln, Yvonna S. (2000). *Introduction: The Discipline and Practise of Qualitative Research*. W: *Handbook of Qualitative Research. Second Edition*. Thousand Oaks–London–New Delhi: Sage, s. 1–29.
- Domecka, Markieta, Mrozowicki, Adam (2008). *Robotnicy i ludzie biznesu. Wzory karier zawodowych a zmiana społeczna w Polsce*. „Przegląd Socjologii Jakościowej”, IV(1), s. 136–155.
- Flick, Uwe (2010). *Projektowanie badania jakościowego*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Frankfort-Nachmias, Chava, Nachmias, David (2001). *Metody badawcze w naukach społecznych*. Poznań: Wydawnictwo Zysk i S-ka.
- Gilbert, Nigel, Mulkay, Michael (1983). *In Search of The Action*. W: Nigel Gilbert, Peter Abell (red.). *Accounts and Action*. Gower, Aldershot, s. 8–34.
- Glaser, Barney G., Strauss, Anselm L. (2009). *Odkrywanie teorii ugruntowanej*. Przeł. Marek Gorzko. Kraków: Zakład Wydawniczy NOMOS.
- Glaser, Barney G., Holton, Judith (2004). *Remodeling Grounded Theory*. Forum Qualitative Sozialforschung/Forum: Qualitative Social Research [On-line Journal] 5(2) Art. 4 – May (przeł.: Marek Gorzko i Łukasz Pyfel, „Przegląd Socjologii Jakościowej” 2010, t. VI, nr 2).
- Glaser, Barney G. (1978). *Theoretical Sensitivity. Advances in the Methodology of Grounded Theory*. Mill Valley: The Sociology Press.
- Glaser, Barney G., Strauss, Anselm L. (1967). *The Discovery of Grounded Theory; Strategies for Qualitative Research*. Chicago: Aldine.
- Gobo, Giampietro (2008). *Doing ethnography*. Los Angeles, London, New Delhi, Singapore: Sage.
- Gorzko, Marek (2008). *Procedury i emergencja. O metodologii klasycznych odmian teorii ugruntowanej*. Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego.
- Heritage, John (1984). *Garfinkel and Ethnomethodology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hirschfeld, Rachel, Smith, Jo, Trower, Peter, Griffin, Christine (2005). *What do psychotic experiences mean for young men? A qualitative investigation*. „Psychology and Psychotherapy: Theory, Research and Practice”, 78, s. 249–270.

- Kacperczyk, Anna (2007). *Od redakcji*. W: Krzysztof Konecki. *Nowi pracownicy a kultura organizacyjna przedsiębiorstwa*. „Przegląd Socjologii Jakościowej”, 3(1), s. i–iv.
- Kleinknecht, Steven (2007). *An interview with Robert Prus: His Career Contributions and Legacy as an Interactionist Ethnographer and Social Theorist*. „Qualitative Sociology Review” 3(2), s. 221–288. http://qualitativesociologyreview.org/ENG/archive_eng.php (dostęp: 10.06.2016).
- Konecki, Krzysztof (1992). *Nowi pracownicy a kultura organizacyjna. Studium folkloru fabrycznego*. „Folia Sociologica”, 24, s. 1–191.
- Konecki, Krzysztof (2000). *Studia z metodologii badań jakościowych. Teoria ugruntowana*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Konecki, Krzysztof (2005). *Analiza danych jakościowych. Procesy i procedury*. „Przegląd Socjologiczny”, 4, s. 267–282.
- Konecki, Krzysztof (2009). *Teoretyzowanie w socjologii – czyli o odkrywaniu i konstruowaniu teorii na podstawie analizy danych empirycznych*. W: Barney G. Glaser, Anselm L. Strauss. *Odkrywanie teorii ugruntowanej*. Przeł. Marek Gorzko. Kraków: Zakład Wydawniczy NOMOS, s. VII–XXIX.
- Kopaliński, Władysław (1999). *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych z almanachem*. Warszawa: Muza S.A.
- Kostera, Monika (2003). *Antropologia organizacji: metodologia badań terenowych*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Kubinowski, Dariusz (2010). *Jakościowe badania pedagogiczne*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Merriam, Sharan B. (1998). *Qualitative Research and Case Study Applications in Education*. San Francisco: Jossey-Bass Publishers.
- Miles, Matthew B., Huberman, Michael (2000). *Qualitative Data Analysis – an Expanded Sourcebook*. Thousand Oaks (CA): Sage Publications.
- Prus, Robert (1994). *Approaching the Study of Human Group Life: Symbolic Interaction and Ethnographic Inquiry*. W: Mary Lorenz Dietz, Robert Prus, William Shaffir (red.). *Doing Everyday Life: Ethnography as Human Lived Experience*. Toronto: Copp Clark Longman Ltd., s. 10–29.
- Silverman, David (2007). *Interpretacja danych jakościowych*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Spradley, James P. (1979). *The Ethnographic Interview*. New York–Chicago–San Francisco–Dallas–Montreal–Toronto–London–Sydney: Holt, Rinehart and Winston.
- Strauss, Anselm L., Corbin, Juliet (1990). *Basics of Qualitative Research: Techniques and Procedures for Developing Grounded Theory*. Thousand Oaks (CA): Sage.
- Van Maanen, John (1988). *Tales of the Field: On Writing Ethnography*. Chicago: University of Chicago Press.
- Wolcott, Harry F. (1982). *Differing Styles of On-site Research, or If is Isn't Ethnography, What Is It?* „Review Journal of Philosophy and Social Science”, 7 (1, 2), s. 154–169.

Zakrzewska-Manterys, Elżbieta (1996). *Odteoretyzowanie świata społecznego. Podstawowe pojęcia teorii ugruntowanej*. „Studia Socjologiczne”, 1, s. 5–26.

PRZYPISY

- 1 Próbę pogrupowania nurtów i kierunków analizy jakościowej można znaleźć w pracy Denzina i Lincoln (2000). Autorzy czynią to poprzez odniesienie owych nurtów i kierunków do dominujących na tym polu paradygmatów i strategii badawczych.
- 2 Rozłam wizji dotyczących rozwoju metodologii teorii ugruntowanej został zapoczątkowany przez samych jej twórców. Zarówno Barney Glaser, jak i Anselm Strauss wypracowywali swoje własne „odmiany” MTU, tworząc dwa główne nurty jej rozwoju (zob. Gorzko 2008). Współcześnie mamy do czynienia z dalszymi interpretacjami metodologii teorii ugruntowanej, czego przykładem może być konstruktywistyczna teoria ugruntowana Kathy Charmaz (2009 [2006]) czy analiza sytuacyjna Adeli Clarke (2005, 2003 zob. Kacperczyk 2007). Nie brak jest przy tym głosów sprzeciwu wobec odstępstw od klasycznej teorii ugruntowanej. Wyrazem niezadowolenia i słów krytyki kierowanych pod adresem przedstawicieli wszystkich „nieklasycznych” odmian MTU jest m.in. artykuł Barneya Glasera i Judith Holton z 2004 r. pt. *Remodeling Grounded Theory*. Forum Qualitative Sozialforschung/Forum: Qualitative Social Research [Online Journal] 5(2) Art. 4 – May (tłumaczenie na język polski: Marek Gorzko i Łukasz Pyfel, „Przegląd Socjologii Jakościowej” 2010, t. VI, nr 2).
- 3 Krzysztof Konecki (2000: 122) badanie „jednostki analizy” określa jako „studium przypadku”.
- 4 Przykładem takich badań jest praca Krzysztofa Koneckiego (1992), w której autor, analizując zachowania ludzi w fabryce, dokonuje ich porównań, na tle różnych działów, sekcji i wydziałów przedsiębiorstwa. Podobnie rzecz ma się w odniesieniu do badań prowadzonych w domu pomocy społecznej dla osób niepełnosprawnych intelektualnie, bowiem przy opracowywaniu problematyki relacji interpersonalnych personelu z podopiecznymi starano się wykazać pewne podobieństwa a zarazem różnice na tle wybranych placówek opiekuńczych i na tej podstawie generować własności kategorii oraz hipotez.